

DOĞULU BİR MÜSTAĞRİB; AHMET MİTHAT EFENDİ (1844-1912)

Nur Sümeyra YALIM¹

ÖZET

Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) ilk Türk romancı olmasının yanı sıra, edebî türlerde birçok ilki Türk edebiyatına kazandırmış, döneminin en önemli münevverlerinden birisidir. Ahmet Mithat Efendi edebiyatçılığının dışında, tarihçi, öğretmen, müteşebbis, matbaacı, gazeteci, aynı zamanda gazete sahibi, devlet memuru; fakat en önemlisi çalışmayı bir aşk olarak niteleyip, hayatı boyunca da bu aşka sadık kalarak üzerine aldığı tüm vazifelerde çok çalışan, fikir ve mücadele adamıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısında aldığı tutum ise tüm bu özellikleriyle yakından ilgilidir. Sırasında Batı'ya karşı hayranlığını gizlemeyerek, terakki adına değerlendirdiği her şeyin alınması gerektiğini söyleyen Ahmet Mithat Edendi, sırasında da Batı'nın üstünlüğü karşısında ne yapılması gerektiği noktasında kafa yoran, Batı'nın Osmanlı ve İslam ülkeleri üzerindeki nüfuzuna karşı alınması gereken önlemleri sıralayan ve bunları okurlarına durmaksızın anlatan, kısaca bir "derdi" olan önemli bir şahsiyet olmuştur. Bu derdinin temelini kuşkusuz Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalışı ve yanlış Batılılaşma sorunu oluşturmaktadır. Ona göre, Batı'nın bu gelişimini anlamanın en iyi yolu, Batı'yı yakından tanımaktır. Bu minvalde Batı'yı tanımak için çocukluğundan itibaren Batı kaynaklarına yönelmiş, Batı'yı tanıtmak için ilerleyen zamanlarda bu birikimlerini halka aktarmış; gerçek manada, 1889'da Müsteşrikler Kongresi'ne katılmak vesilesiyle, Batı'yı çok yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Birçok oryantalistin karşısına *'Doğulu Bir Müstağrib'* olarak çıkmış, Doğu'yu; özelde Osmanlı'yı tanıtmak amacıyla orada bulunmasına rağmen; Batı'yı en ince ayrıntısına kadar tanımak için büyük gayret sarf etmiştir. Bu seyahat esnasında Batı'nın, Doğu'yu ve İslamiyet'i yanlış bildiğini gözlemlemiş, doğrusunu anlatmak için bir mücadele ve müdafaaya girişmiştir. Bu makale, Ahmet Mithat Efendi'nin Müsteşrikler Kongresi'nin ardından İstanbul'a döndüğünde, gözlemlerini aktardığı *'Avrupa'da Bir Cevelan'* isimli kitabında, kendisinin ifadesi olan ve kendini Batı karşısında tanımlamak için kullandığı "müstağrib" kelimesinden yola çıkarak, bu yönünün incelenmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Doğu-Batı, Osmanlı, Batılılaşma, Müstağrib, Müsteşrik

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, numeyra@gmail.com.

AN EASTERN OCCIDENTALIST; AHMET MİTHAT EFENDİ (1844-1912)

ABSTRACT

Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), apart from being first Turkish novelist, has in literary fields won over many novelties to Turkish literature and is one of the most significant intellectuals of his era. Ahmet Mithat Efendi, apart from his literalism was a historian, teacher, entrepreneur, publisher, journalist and at the same time a news paper owner, a public state servant yet most importantly he defined work as a deep love, while he remained a man of ideas and struggle loyal to such love for throughout his life and worked on all duties he assumed. The stance Ahmet Mithat Efendi took against the west however is closely related to his mentioned characteristics. When his turn, he did not hide his admiration for the west and said that everything he considered in the name of advancement must be taken from west while in another turn Ahmet Mithat Efendi was a personality who worked his mind over what must be done towards the superiority of the West, lined precautions to be taken about West's influence over the Ottoman and İslamic countries and read those precautions to his readers without interruption, who shortly was a person with a "matter". The bases of such matter without doubt comprised of Ottoman's backlagness against the West and wrong westernization problem. Accordingly, the best way to understand such development of the West is to know West close up. By this manner, in order to define West, as of his childhood he verged towards West sources, in advancing time to acknowledge West he transferred such accumulation of his to the public folks; in a real sense, on occasion of his attending the Orientalist Congress in 1889, he had the opportunity to very closely get to know West. Although against many orientalist he appeared as an "Eastern Occidentalst", even though he was there with the purpose of knowing East and the Ottoman in specific; he had spent great effort to know West to its finest detail. During this voyage, he observed that he knew East and Islam wrong and entered a struggle and defense to understand the correct. This article was initiated form word "Occidentalst" Ahmet Mithat Efendi used to define himself against the west, which is his own expression and present in his book titled "*A Wander in Europe*" where he presented his observations when he returned to Istanbul after the Orientalists Congress and aims at analyzing his such occidentalst side.

Key Words: Ahmet Mithat Efendi, East-West, Ottoman, Westernization, Occidentalst, Orientalists.

GİRİŞ

Tanzimat (1839)'tan sonra Osmanlı aydınları, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında aldığı yenilgiler ve gerileme üzerine, devletin Batı karşısında gelişmesi, Batı'nın yeniliklerini yakalaması, ilim ve tekniğinden yararlanması konusunda çeşitli fikirler üretmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi de bu Osmanlı aydınlarından birisidir. Ancak Ahmet Mithat Efendi'yi bu noktada diğer Osmanlı aydınlarından ayıran yönü, Batı karşısında geliştirdiği çok yönlü mücadelesidir. Ahmet Mithat Efendi dönemin en önemli fikir akımı olan '*Batıcılık*'ın karşısında değildir. Fakat tam manasıyla yanında da değildir. Hatta kısmî noktalarda açık bir mücadele içerisindedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısında aldığı tutum, 1889'da katıldığı Stockholm Müsteşrikler Kongresi'nden sonra biraz daha belirginleşmiştir. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909), bizzat padişahın vazifelendirmesiyle, Osmanlı'yı müsteşriklere tanıtmak için Stockholm'e giden Ahmet Mithat Efendi, bu tanıtmak işi için ne kadar gayret sarf ettiyse; aynı şekilde Batı'yı yakından tanımak için de gayret sarf etmiştir. Avrupa'da kaldığı üç ayı aşkın bir zaman zarfında, Avrupa'da birçok şehri gezmiş; Batı'nın adetlerinden, günlük hayatından, makinelerinden, fabrikalarından, müzelerinden, resmî ve sosyal ilişkilerinden; yapılan çeşitli yolculuklardaki adap ve muaşerete kadar hemen her konuda fikir sahibi olmaya çalışmıştır. Ülkesine döndükten sonra, bu edindiği fikirleri, bazen müspet manada, bazen de menfi olarak okuyucusuna aktarmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin Batı ile ilgili müspet olarak değerlendirdiği her şey; "*gelişme, yenilik, teknik ve ilim*" üzerinedir. Bunun yanı sıra o,

Batı'nın günlük yaşantıda ve toplumsal ilişkilerde sergilediği bazı güzel özelliklerini almakta da bir sakınca görmemiştir. Menfi manada okuyucusuna aktardığı bilgiler ise Batı'nın ahlakî çöküntüsü ve yozlaşmasıdır. Ahmet Mithat Efendi'de bu düalist anlatımı (birçok eserinde) gözlemlemek mümkündür. Batı konusunda ne tam teslimiyetçi bir yaklaşım sergilemiştir ne de Batı'ya karşı büsbütün sırtını dönme taraftarı olmayı benimsemiştir. Ahmet Mithat Efendi, Batı karşısında aldığı tavrı bir denge üzerinde sürdürmeye çalışmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1889'da *Müsteşrikler Kongresi*'nin ardından Batı'ya karşı aldığı tavır, eserlerine de yansımıştır. Müsteşrikler Kongresi'ne katılmadan önce, Kongre için hazırlıklar yapan Ahmet Mithat Efendi, dönemin ünlü Türkolog'u Arminius Vambery ile de tanışmıştır: “*Macar füzelasından meşhur Mösyö Arminius Vambery dahi İstanbul'a gelerek hasbe'l-muarefe vuku bulan mülakatta fazıl-ı müşarünileyhten dahi hayli mütalaa-ı nafiaya nail olmuşum.*”² Dikkat edilirse burada Ahmet Mithat Efendi sadece “bilgi” dememiş; “ *faydalı bilgi*” demiştir. Faydalı bilgiye inanan Ahmet Mithat Efendi, birçok konuda bilgi sahibi olarak gittiği Avrupa'ya, bu bilgileri aktarıp dönmemiş; yani o bilgileri sadece Batı karşısında kullanmakla kalmamış, kendisi de çok faydalanmıştır. Kongre'den sonra kaleme aldığı eserlerde, Türklerin tarihi, dili daha bir ön plana çıkmaya başlamış, romanlarındaki karakterler sık sık bu tarihin büyüklüğünü vurgulamıştır. Ahmet Mithat Efendi, “*bu eserlerle tarihimizi övmüş, yüceltmiş ve millî mefahir*”³ olarak okurlarına sunmuştur.

Ahmet Mithat Efendi, “*Avrupa'da Bir Cevelan*”⁴ isimli eserinde, Müsteşrikler Kongresi'ne dair yaptığı hazırlıkları anlatırken, kendisine dair bir tanımlama getirmiştir: “*O, Garb'ın maarifini Şark'a ithal etmeye çalışan bir 'müstağrib'*”⁵dir.” Buradaki “*müstağrib*” ifadesinden yola çıkan bazı araştırmacılar, bu ifadenin ne manaya geldiğini sorgulamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli eseriyle ilgili “*Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*” isimli bir kitap yazan Carter F. Findley, Ahmet Mithat Efendi'nin kullandığı bu ifadeden hareketle, Mithat Efendi'yi “*oksidantalist*” ilan etmiştir. Oysa bu ifadenin, temelde iki anlamı mevcuttur: Birisi, Oryantalist karşıtı olarak, Batılılaşan, Batıcı olan anlamında iken; bir diğeri, Şemsettin Sami'nin *Kâmus-ı Türkî* isimli büyük eserinde, müstağrib; “*taaccüp ve istiğrab eden, şaşa kalan*”⁶ manasına gelmektedir. Öyleyse, şu sorular akıllara gelmektedir; Ahmet Mithat Efendi, bu ifadeyi hangi manada kullanmıştır? Findley, bu ifadeden yola çıkarak onun oksidantalistliğine nasıl karar vermiştir?

Kuşkusuz bu iki soruya da cevap verebilmek için Ahmet Mithat Efendi'nin geri kalan yaşamına ve eserlerine bakmak faydalı olacaktır. Ancak yine de ifadenin her iki manası için de kesin bir hüküm vermek güçtür. Çünkü Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde ortaya çıkan düalist yaklaşım, hayatında da mevcuttur. Bu minvalde, Avrupa ya da Batı karşısında *şaşa kalan, hayret eden, garip bulan* bir Ahmet Mithat Efendi'den söz etmek de mümkündür; bu şaşmanın ve hayretin sadece Batı medeniyetinin tekniği ve terakkisine yönelik olduğunu söyleyip, onun, Batı karşısında kendi milli ve manevi değerlerimizi korumak için bir karşı duruş sergilediğini söylemek de mümkündür. Ancak Oryantalizmin bir sistem içinde hareket eden⁷ müsteşriklerden oluşan bir hareket olduğunu

² Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (1. Baskı). (Haz. A. Parla). İstanbul: Dergâh Yayınları, (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır), 23.

³ Uğurcan, S. (1995). “Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”. *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 559.

⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin, 1889'da katıldığı, Müsteşrikler Kongresi'nden sonra hem kongreye dair hem de Avrupa'da edindiği izlenimlere dair 1889'da kaleme aldığı eseri.

⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (1. Baskı). (Haz. A. Parla). İstanbul: Dergâh Yayınları, (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır), 22.

⁶ Şemseddin Sami. (2014). *Kâmus-ı Türkî*. (3. Baskı). (Haz. R. Gündoğdu., N. Adıgüzel., E. F. Önal.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 1034.

⁷ “Şarkiyatçılık söz konusu olduğunda, akademik araştırmaya dayalı ihtisafî bir coğrafi ‘alan’ terimiyle dile getirmek, yapılanın ne olduğunu yeterince açığa vuruyor; zira Şarkiyatçılıkla simetrik Garbiyatçılık denen bir alan tasarlamak olası

düşünürsek, Ahmet Mithat Efendi'nin oksidentalizmi bu sistemin uzağındadır. II. Abdülhamit'e çok yakın olan ve bu yakın duruşuyla ilgili, döneminde ve sonrasında çok eleştirilen Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısında geliştirdiği Türk kültürünü ve manevi değerlerini koruma tavrının, otuz üç yıl boyunca idaresinin her aşamasında bulunduğu II. Abdülhamit'ten ayrı olarak ortaya çıktığını düşünmek mümkün olmayacağından, onun bu çabalarının bireysel kaldığını söylemek de yanlış olacaktır.

Cemil Meriç, “*Kültürden İrfana*” adlı eserinde, oryantalizmi, sömürgeciliğin keşif kolu olarak tanımladıktan sonra şu ilaveyi yapar: “*Oryantalizm elbette ki yalnız bu değil. Tarihi son derece güç olan bu disiplinler bütününe herhangi bir slogana hapsetmek imkânsız.*”⁸ Meriç, kitabının ilerleyen sayfalarında Ahmet Mithat Efendi'ye özel bir bölüm açar ve Ahmet Mithat Efendi'ye “*Doğulu Kalan Tek Müstağrib*”⁹ başlığında ele alır. Meriç burada, Ahmet Mithat Efendi'ye, Findley gibi oksidentalist demez; ancak bu ifadeyi (müstağrib) “*Batı'nın tanıtıcısı*”¹⁰ manasında kullandığını görmekteyiz. Oksidentalistin de bir anlamı budur. Bu noktadan hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin “*müstağrib*”liğine oksidentalizmin içerdiği tüm anlamlarda bakmakta yarar vardır.

ORYANTALİZM ve OKSİDENTALİZM

Oryantalizm kabaca, Batı'nın Doğu'yu incelemesidir. Ancak bu noktada, “*bu incelemenin niçin yapıldığı; yani bu incelemenin amacı nedir?*”, sorusu akıllara gelmektedir. Batı, bu incelemeyi Doğu'yu yakından tanımak diye kısaca özetlese de Edward Said başta, bazı gözlemciler ve araştırmacılar *bu incelemenin* ne anlama geldiğini çok yönlü olarak araştırmışlardır. Çünkü bu inceleme sonucu elde edilen veriler, 18. yüzyıldan itibaren¹¹, Batı'nın siyasi ve iktisadi amaçları için kullanılmış¹²; dolayısıyla Doğu'nun sömürgeleştirilmesi masum(!) bir incelemenin vasıtasıyla devam etmiş; bunun neticesi olarak daha büyük teşebbüslere alan açılması şeklinde gelişmiştir.

Bu teşebbüsleri kısaca *sömürgeleştirme* diye bir başlık altında toplamak mümkündür. Ancak Batı'ya göre bu düşünce yanlıştır – sömürgecilik çağının, şimdi çok eleştirilen ötekici Avrupa düşüncesi bütünüyle suçlanacak bir düşünce tarzı değildir¹³- çünkü Batı, Doğu'ya karşı Batı'nın üstünlüğüne inanır ve dolayısıyla bu inanç, Batı'nın Doğu'yu kendi yaşam tarzı ve çıkarları açısından oluşturması veya kurgulaması için¹⁴ ona kendiliğinden bir hak verir. Hatta Doğu'nun *evcilleştirilmesi*¹⁵ bile söz konusudur. Batı'nın kendini Doğu'dan üstün görme ve bu doğrultuda Doğu'yu bu üstünlüğe göre kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenleme çabası günümüzde de devam etmektedir. Meşruiyet noktası da kendi kendine verdiği bu haktır. Onur Bilge Kula “*Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*” adlı çalışmasında, Batı felsefesindeki Oryantalizmin ve Türk imgesinin köklerinin Haçlı Seferleri'ne kadar dayandığını ve büyük ölçüde Ortaçağ ve Aydınlanmanın ürünü olduğunu ifade eder.¹⁶ Oryantalizm içinde elbette sadece “*Türk*” imgesi yoktur; Batı'nın oryantalizmle paralel olarak yarattığı “*öteki*” ve “*ben*” söylemleri bu imgeleri çoğaltmıştır. Zira bilişsel kontrolün

değil. Şarkiyatçılığın özel, hatta belki de aykırı tutumu nicedir gözle görülür hale geldi. ... Bütün bunlar Şarkiyatçılığı akademik bir disiplin olarak tanımlar. Şarkiyatçılıktaki “-çılık”, bu disiplinin diğer tüm disiplin türlerinden ayrılığını ısrarla vurgular. Bir akademik disiplin olarak Şarkiyatçılığın tarihsel gelişimindeki kural, daha seçici olmak değil etkinlik alanını daha geniş kılmaktır.” Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık*. (10. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları, 59-60.

⁸ Meriç, C. (2018). *Kültürden İrfana*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 85.

⁹ Meriç. 2018, a.g.e., 279.

¹⁰ Meriç. 2018, a.g.e., 281.

¹¹ Meriç. 2018, a.g.e., 86.

¹² Metin, A. (2013). *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*. (Birinci Baskı). İstanbul: Açılım Kitap, 17.

¹³ Findley, C. V. (1999). *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*. (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.

¹⁴ Kula, O. B. ((2018). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVII.

¹⁵ Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık*. (10. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları, 69.

¹⁶ Kula. 2018, a.g.e., XVIII.

yolu, ötekiler sistemiyle sağlanabilirdi. Nihayetinde, ben ve öteki; yani Avrupa ve Doğu kurulmuştu.¹⁷ Jack Goody “*Tarih Hırsızlığı*” isimli kitabında Batı ile Öteki arasındaki fark üzerindeki ısrarın etnik-merkezci görüldüğünü¹⁸ ifade etmektedir. Aslında *Aydınlanma Çağı*’nın en önemli düşünürlerinden Kant da bu farkı ırk temeline dayandırmakta ve Avrupalıları, Doğululardan ve zencilerden üstün¹⁹ olarak nitelendirmektedir.

Oksidentalizmin, Oryantalizme karşı bir tepki olarak doğduğu noktasında bir saptama yapmak yanlış olmayacaktır. Dar anlamda Doğu’yu tanıma ve inceleme anlamına gelen Oryantalizme karşılık, Oksidentalizm de aynı yöntemle başka bir amacı açıklar: *Batı’yı tanıma, inceleme ve tanıtma*. Fakat daha geniş manada, Oryantalizmin Doğu’daki her türlü nüfuzuna karşı, *Doğu’nun özgürleşme hareketi* olarak ortaya çıkmıştır; ancak *Doğu’nun Batı algısı ve Batı incelemeleri* anlamına gelmektedir.²⁰

Oksidentalizmin kelime kökeni, Fransızca bir kelime olan “*occident*”tir ve bu Fransızcada Batı anlamına gelmektedir. Arapçada ise Batı, “Garp”tır; ancak Türkçede bu itibarla Oksidentalizm, Garbiyat olarak tarif edilse de, Arapçada Oksidentalizm’i tam olarak karşılayan kelime “*istiğrab*”dır.²¹ İstiğrab²² ise müstağrib kelimesinin kökenidir.

Oksidentalizm kavramı üzerinde tanımlar henüz netleşmemiştir ve çeşitlidir. Abdullah Metin, “*Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*” adlı kitabında, bu tanımları sınıflandırmıştır. Buna göre, Oksidentalizmi, Doğu’nun kendi çıkarları doğrultusunda Batı’yı incelemesi ve bir müdafaa yöntemi olarak ele alan görüşler vardır. Bir diğer görüş, Oksidentalizmi Batı düşmanlığı olarak ele almaktadır. Bir diğeri ise Oksidentalizmi, “*nasıl daha iyi Batılı olunur?*” sorusuna cevap verebilecek bir söylem ve bilim olarak ele alan görüşlerdir.²³

Osmanlı Devleti’ne baktığımızda bir anlamıyla Oksidentalizm’i Batı’yı yakından tanıma çabalarının başladığı noktaya kadar götürebiliriz. Bu tarih Karlofça Antlaşması (1699)’ndan sonrasına tekabül eder. Bu minvalde Evliya Çelebi’nin ünlü “*Seyahatnamesi*” önemli bir kaynaktır. 18. Yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa ülkelerine gönderilen *sefirler ve sefaretnameleri* ön plana çıkmaktadır. Tanzimat (1839)’tan sonra ise Batı’yı yakından tanıma çabaları hız kazanmıştır. 19. yüzyılda Oksidentalizm çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli bir isim de Ahmet Mithat Efendi’dir.

AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ESERLERİNDE BATI’NIN TANITIMI ve BATI HAYRANLIĞI

Ahmet Mithat Efendi, İstanbul’da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Eğitimini kendi çabalarıyla sürdürmüş; bu bazen çiraklık ettiği dükkân sahibinden okuma-yazma ve Kur’an’ı Kerim öğrenmek, bazen de çiraklık ettiği dükkânın, gayrimüslim dükkân komşusunun dükkânının önünü süpürmek karşılığında dil öğrenmek suretiyle olmuştur. Ahmet Mithat Efendi’nin daha yedi yaşlarında başlayan başladığı bu öğrenme çabaları, eğitiminin temelini oluşturur. Daha sonra karşısına çıkan her türlü yazılı bilgiyi yahut da bilgi sahibi olduğunu düşündüğü her insanı eğitimine katkı bağlamında değerlendirecek ve onlardan sonuna kadar yararlanacaktır. Ahmet Mithat Efendi’nin

¹⁷ Findley. 1999, a.g.e., 1-2.

¹⁸ Goody, J. (2014). *Tarih Hırsızlığı*. (3. Baskı). (Çev. Güven, G. Ç.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.

¹⁹ Kula. 2018, a.g.e., XX.

²⁰ Metin. 2013, a.g.e., 65.

²¹ Metin. 2013, a.g.e., 65.

²² İstiğrab: Taaccüp etme (şaşırmak, garip bulmak), tahayyür (hayrette kalma, şaşma kalma, hayran olma). Müstağrib; Taaccüp ve istiğrab eden, şaşma kalan. Şemseddin Sami. 2014, a.g.e., 87-1034.

²³ Metin. 2013, a.g.e., 66.

eğitimi bunlarla sınırlı değildir, okula da gitmiştir; ancak bu biraz geç olmuş, yine de okulundan da birincilikle mezun olmayı başarmıştır.²⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin bu bireysel eğitimi esnasında karşılaştığı Batılılardan birisi Kostantin Dragan'dır. Bu adamın hayatındaki önemini sürgün sonrası kaleme aldığı *Menfa* adlı eserinde anlatmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Kostantin Dragan'ı "velinimetim"²⁵ dediği Mithat Paşa'nın sayesinde elde ettiği işi dolayısıyla tanımıştır. Kostantin Dragan Rusçuk'ta Matbuat Kalemi'nde memurdur ve Ahmet Mithat Efendi Fransızcasını ilerletmek için ondan ders almaktadır. Ancak Kostantin Dragan'dan aldığı eğitim yalnızca lisan eğitimi değildir. Aynı zamanda fen konularını da tartışmaktadırlar ve Ahmet Mithat Efendi bu şekilde pozitif ilimlere de merak salmış ve bu ilimlere meraklı bir adamın, ihtiyacını karşılayacak oranda kitap bulamayacağı için bunları kendi dillerinden okumak maksadıyla Fransızcasını ilerletmeye azmetmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin pozitif ilimlere olan merakı bununla da sınırlı kalmamış, işin içine felsefeyi de katarak, sonradan kendi çıkardığı dergisi "Dağarcık"ta edindiği bu bilgileri yayımlamış; ancak bu bilgilerin heyecanı ile kaleme alınan yazı sürgün edilmesine sebep olmuştur. *Dağarcık*'ta yazdığı "Duvardan Bir Sada" ve "Velâdet" başlıklı yazılarında Darwin nazariyesine temas ettiği²⁶ ileri sürülerek Hoca İshak Efendi tarafından Basiret'te, kâfirlikle suçlanmıştır.²⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar "19. Asır Türk Edebiyat Tarihi" adlı eserinde, Ahmet Mithat Efendi'nin yeni öğrendiği Avrupa ilmi ve felsefe tarihi ile dini akidelerinin yazılarındaki rahat ve buhransız sallanışından ve Ahmet Mithat Efendi'nin pozitivist felsefeye Kur'an'da, hadiste dayanak aradığından söz etmiştir.²⁸ Ancak bu dönem ve bu heyecan Ahmet Mithat Efendi'nin Rodos'a sürgün edilmesiyle büyük bir kırılma yaşamıştır. Esasen Rodos sürgünü sonrası Ahmet Mithat Efendi'de birçok yönden değişimler görülmüştür. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki Ahmet Mithat Efendi bu iki yazısından dolayı kendisine yöneltilen suçlamaları, sürgüne gitmeden önce de şiddetle reddetmiştir. Hatta *Menfa*'da, değer verdiği bir isim olan Hoca İshak Efendi tarafından bu suçlamaya maruz kaldığı için ne kadar üzüntü duyduğunu da anlatmıştır.²⁹

Kostantin Dragan sayesinde Fransızcasını ilerletip, onun yönlendirmeleriyle pozitif ilimlerle ve felsefeyle bir hayli haşır neşir olan Ahmet Mithat Efendi'nin Batı ile ilk teması okuduğu Fransızca eserler ve felsefe kitaplarıyla olmuştur. Hatta o dönem itibarıyla okuduğu filozofları göklere çıkarmaktadır.³⁰ Ahmet Mithat Efendi, yine aynı yöntemle Batı'ya bir kapı daha aralayacaktır. Bu kez ona okuması için Batı kaynakları öneren kişi³¹, Mithat Paşa'nın maiyetiyle beraber, Bağdat'a gittiği Osman Hamdi Bey'dir: "Bu ilk yazı denemelerimde Hamdi Bey'in yol göstermesinden daima istifade eylerdim. Yeni diyebilirim ki eğer Hamdi Bey beni dürtercesine gayretlendirmeseydi daha beş on sene geçerdi de ben yazar olamazdım. Hamdi Bey, bazı Avrupa yazarlarının eserlerini okur ve bunların en güzel yeri geldikçe 'şurasını çevirmek mümkün müdür? Mümkünse yap bakalım' diye beni hürslandırırdı. Yaptığım şeylerin noksanını hakkıyla bulup gösterir, düzeltilmesine yardım ederdi. Kendisi Avrupa'da birtakım büyük yazarları ve sanatçıları görmüş, aralarına karışmış olduğundan, bunların yazıda hangi yolu seçmiş olduklarını hikâye ile beni daima geliştirdi. Kısacası, ömrüm oldukça ona teşekkür edecek, minnet duyacağım."³² Hamdi Bey, Ahmet Mithat Efendi'ye bazı

²⁴) Us, H. T. (1955). *Bir Jübilenin İntibaları; Ahmet Mithat'ı Anıyoruz*. İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 15.

²⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (1. Baskı). (Haz. H. İnci). İstanbul: Kapı Yayınları, (Eserin orijinali, 1876'da yayımlanmıştır), 170.

²⁶ Us, 1955, a.g.e., 51.

²⁷ Esen, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 29.

²⁸ Tanpınar, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (7. Baskı). İstanbul: Çağlayan kitabevi, 449.

²⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 227.

³⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 192.

³¹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 447.

³² Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 198-199.

kaynakların listesini de vermiştir. Bu kaynaklardan bazılarını da bizzat kendisi Ahmet Mithat Efendi için Avrupa'dan getirtmiştir. Tanpınar, “ne yazık ki bu kitapların listesinin elimizde olmadığını”³³ söylemektedir.

Orhan Okay, “Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi” adlı kitabında, Ahmet Mithat Efendi'nin Bağdat'ta yazdığı *Hace-i Evvel'i, Kıssadan Hisse'yi* ve daha önemlisi *Letâif-i Rivâyat*'ın bazı ilk hikâyelerini Osman Hamdi Bey'in kitap yazma usulüne dair irşat ve tavsiyeleriyle kaleme aldığını söylemektedir.³⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin “Batılı” ile teması ise Kostantin Dragan'dan sonra İstanbul'da Beyoğlu'nda olmuştur. Okay'a göre Rum ve Ermeni ahalisi, muhtemelen Hıristiyanlıkları sebebiyle, İmparatorluk içinde Avrupa medeniyetini en önce benimseyenlerden olmuşlardır. Bu ahali de İstanbul'da Beyoğlu semtini eskiden beri mesken tuttukları için, Avrupa tarzı kıyafetler, makineler, aletler en önce buradaki dükkânların vitrinlerini süslemiştir. Ayrıca, tiyatrolar, operetler, varyeteler gibi yabancı ekipler tarafından sahneye konulan gösteriler de burada seyirci ile buluşmaktadır. Ahmet Mithat Efendi de Beyoğlu'na gitmekten, İstanbul'a gelen yabancılarla tanışmaktan, görüşmekten zevk almaktadır.³⁵

Ahmet Mithat Efendi'nin Batı ile gerçek manada karşılaşması ise şüphesiz 1889 yılında Stockholm'de katıldığı *8. Müsteşrikler Kongresi* vesilesiyle olmuştur. Batı'ya gitmeden birçok eserinde Batı'yı anlatan Ahmet Mithat Efendi için bu üç ayı aşkın seyahat, artık Batı'yı daha rahat anlatması ve tanıtmaları için ona mühim ayrıntılar sunmuştur. Bu ayrıntıları daha sonra gerek gazete yazılarında gerekse kitaplarında sık sık okuruyla buluşturmak, Ahmet Mithat Efendi için artık adeta bir vazife haline gelmiştir. Bu seyahatin hemen ardından, Findley'in ifadesiyle *kariyerinin dönüm noktasını teşkil eden*³⁶ *Avrupa'da Bir Cevlân* isimli kitabını yazmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, Batı ile bu ilk yüz yüze gelişte kelimenin -sözlükteki anlamıyla- tam manasıyla bir “*müstağrib*”dir. Şaşkındır, hayrettedir ve şaşa kalmıştır. Bilhassa Batı'nın tekniği karşısında bu şaşkınlığın yanı sıra bir hayli üzülmüştür de: *Niçin bu makineler Osmanlı'da bulunmamaktadır?* Ahmet Mithat Efendi, eğer parası yetse bu makinelerin bazılarını kendi hanesine bile dâhil etmek³⁷ istemektedir. Hayreti makinelerin çeşitliliğini gördükçe daha da artmıştır. Hamur yoğurma makinesinden, tereyağı çıkartan, dondurma yapan makinelere kadar birçok makine yapılmıştır. Bu noktada, her ne kadar kendisi şükranla yâd ettiğini söylese de Matbaa-i Osmaniye'nin açılışından üstü kapalı bir biçimde teessüfle söz etmiştir. Çünkü Osmanlı'ya matbaa da Batı'dan çok sonra gelmiştir. Evet, matbaa sayesinde Osmanlı tebaası, görmediği bilmediği pek çok şeyden haberdar olsa da Ahmet Mithat Efendi'ye göre bu gördüğü makinelerin hiçbir şeyle kıyas kabul etmeyecek derecede mükemmel olduğu muhakkaktır.³⁸

Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısındaki şaşkınlığı ve hayranlığı sırf makineler konusunda değildir. Mesela, Stockholm'de ikametgâhı olan hotelindeki, hotelin elektrik sisteminden ve asansöründen de hayranlıkla söz etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin sözlerinden asansörü bildiğini anlıyoruz; fakat ifadelerinden anladığımız kadarıyla asansörü bu hotelde ilk defa görmüştür. Ayrıca hotel öyle bir sistemle aydınlatılmaktadır ki adeta nur gibi parlamaktadır.³⁹ Ancak yine de Ahmet Mithat Efendi'ye göre; “*otelcilik hususunda Avrupa'da hiçbir şehir Paris'le mukayese edilemeyip,*

³³ Tanpınar. 1988, a.g.e., 447.

³⁴ Okay O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 24.

³⁵ Okay. 2017, a.g.e., 25.

³⁶ Findley. 1999, a.g.e., 4.

³⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da Bir Cevlan*. (1. Baskı). (Haz. A. Pala). İstanbul: Dergâh Yayınları, (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır), 683.

³⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2015, a.g.e., 683-684.

³⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 131.

Paris'ten sonra da ikincilik hakkına Berlin şehri layıktır."⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde Avrupa'da gezdiği şehirlere dair pek çok ayrıntıya yer vermiştir.

Bu gezi, İzmir üzerinden başlamış, Marsilya, Lyon, Paris, Kopenhag, Stockholm başta olmak üzere bazı şehirleri kapsayacak şekilde devam etmiş; sonra Gothenburg, Kopenhag, Kolonya, Berlin, yeniden Paris, Cenevre, Montrö, Bern, Luzern, Zürih Konstanz, sonra yine Münih, Viyana ve en son Trieste üzerinden İstanbul'a hareketle son bulmuştur. Bu şehirlerde kaldığı otellerin yanı sıra Ahmet Mithat Efendi, parklara, müzelere, sergi salonlarına, Avrupa şehirlerinin sokaklarına da kitabında geniş yer ayırmıştır. Her şeyden önce bir seyahatname olan *Avrupa'da Bir Cevlân*, aynı zamanda Avrupa'ya ilk kez gidecekler için iyi bir rehber de olmuştur. Kitap, kısa ve uzun yolculukların nasıl yapıldığından, bu yolculuklarda takip edilmesi gereken kurallara, resmi işlemlere kadar ince ayrıntısına kadar Batı'nın resmi ve sosyal yaşantısını özetlemiştir. *Avrupa'da Bir Cevelan* dönemi için bu anlamda da çok değerli olduğu kadar, günümüzde de gerek döneme dair verdiği bilgiler bakımından gerek dönemi anlamamıza yardımcı olması bakımından bu değeri hala korumaktadır. Findley'e göre; bu eseri son yılların kültür ve sömürgecilik bağlamına oturtacak bir çalışma, Oksidentalizmin hem kendi ortamında hem de sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin bağlamında incelenmesi için, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin ne kadar önemli olduğunun daha iyi görülmesi için yardımcı olabilir.⁴¹

Ahmet Mithat Efendi'nin Müsteşrikler Kongresi'nden sonra yine aynı amaçla; yani Batı'yı okurlarına tanıtmak amacıyla yazdığı bir diğer kitabı; "*Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*"dır. Kitaba, uzun bir *alafranga* tanımıyla başlamıştır Ahmet Mithat Efendi. Avrupa'yı gerçek manada bilmeyen ya da yanlış bilenler *alafranganın* da ne olduğunu aslında tam manasıyla bilmemektedirler: "*Alafranga!... Otuz-kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan, olur olmaz münasebetler üzerine bir "Alafranga" sözüdür çıkar. Bazen bu sözün kuvveti bir hüküm-i katî derecesine varır. "Alafranga imiş!..." Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba bu sözün asıl manâsı ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler?*"⁴² Bu bilmeyenler yüzünden, *alafrangalılık* yanlış taklit edilmekte; bu yanlış taklit de Batı'nın güzel ve hoş olmayan yönlerini almak gibi bir gaflete sebep olmaktadır.⁴³ Bu yüzden öncelikle *alafranganın* aslını öğrenmekte fayda vardır ve Ahmet Mithat Efendi bu kitabında, Avrupa'nın *âdâb-ı muâşeretini* okurlarına anlatmayı uygun görmüştür. Bu eserinde de düalist bir yaklaşım sergileyen Ahmet Mithat Efendi'nin, Batı'nın taklit edilmemesi ya da alınmaması gereken özelliklerini anlattığı kısımları bir sonraki konu başlığımızda inceleyeceğimiz için, burada Batı'yı okurlarına tanıtırken, Batı'nın hangi iyi özelliklerini ön plana çıkarmış, onları ele alacağız.

Ahmet Mithat Efendi okurlarına Batı'yı tanıtmaya, yolculukla başlamıştır. Avrupa'ya yolculuk nasıl yapılır, şimendifer, vapur yolculuklarında nelere dikkat edilmesi gerekir, bunları en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Çarpıcı örneklerle pekiştirdiği bu anlatımda, yolculuk esnasında nelerin yapılmaması gerektiğini de okurlarına sıkı sıkı tembihlemiştir. Mesela sarımsak yedikten sonra yolculuk yapılırsa bunun bilhassa Avrupa'nın kuzeyinde nefretle karşılandığından bahsetmiştir.⁴⁴ Seyahatten sonra varılmak istenen yere ulaşıldığında, daha ilk etapta yapılması gerekenleri de tek tek anlatmıştır Ahmet Mithat Efendi. Karşıdaki insana ilk etapta nasıl hitap edilmesi gerektiği, yemek saatleri hakkında bilgi, eğer yemek bir salonda toplu bir şekilde yenecekse, nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi pek çok ayrıntıya yer vermiştir. Bu gibi kurallar ya da *âdâb-ı muâşeret*, Avrupa

⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2009). *Berlin'de Üç Gün*. (1. Baskı). (Haz. Z. Oktay). İstanbul: Notos Gezi Kitaplığı, 22.

⁴¹ Findley. 1999, a.g.e., 4.

⁴² Ahmet Mithat. (2001). *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*. (1. Baskı). (Haz. İ. Doğan., A. Gurbetoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları, (Eserin orijinali 1894'de yayımlanmıştır), 59.

⁴³ Ahmet Mithat. 2001, a.g.e., 59.

⁴⁴ Ahmet Mithat. 2001, a.g.e., 65.

ülkelerinde kanun hükmünde değilse bile, bir kanun hükmü kadar kuvvetlidir ve o ülkelerin sakinleri bu kurallara uymaktadır.⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi'nin anlatımında Batı'nın âdâb-ı muâşeretine karşı temkinli bir anlatım olsa da Batı'nın bu âdâb-ı muâşeret kurallarında takdir ettiği; hatta Doğu âdâbına da üstün tuttuğu tarafları vardır.⁴⁶ Kitapta çok –ilginç- ayrıntılara da girilmiştir. Bunlardan birisi de *bahşiş* meselesidir. Bu meselenin üzerinde de Ahmet Mithat Efendi ziyadesiyle durmuştur. Osmanlı'da da lokantalarda garsona bahşiş verme âdeti vardır; ancak Avrupa'da arabacıya, kahveciye, birahaneçi çıraklarına ve müze ve bahçe gibi yerlerin kapıcılarına, kısaca hemen herkese bahşiş verme âdeti vardır.⁴⁷ Batı'da âdâb-ı muâşeretin en mühim kaidelerinden biri de mahremiyete karşı duyulan saygıdır. Bu İslâm âdâbında da çok mühim bir yere sahip bir âdâb-ı muâşeret kuralıdır; ancak ihmale uğramıştır.⁴⁸ Oysa Avrupa'da bu kanun hükmünde olmasa bile kanun hükmüymüş gibi uygulanan çok önemli bir kural olarak görülmektedir.

Çok geniş bir tasvirle ve çok lüzumlu örneklerle Batı'yı ve Batı'nın; yani Avrupa'nın âdâb-ı muâşeretini okurlarına tanıtan Ahmet Mithat Efendi, bazı noktalarda Batı'yı ve Batı ülkelerini Osmanlı ülkesiyle kıyaslamaktan da geri durmamıştır: "*Hüsn-i terbiye erbabının yanlarından ayrılmayan burun mendilini böyle kahvelerde değil a, sokaklarda bile isti'malde gaflet etmeyecekleri derkârdır. Bu mendillere tevdi' olunacak ifrâzâtı hiçbir kimseye göstermemek hüsn-i terbiyenin mukteziyât-ı ibtidâiyedendir. Teessüf olunur ki, bizim şirket-i hayriye vapurlarının birinci mevki-i salonlarında yere döşenen güzel muşambalar üzerine balgam tükürülüp ayak ile dahi ezildikleri müşâhedâtı nâdireden değildir.*"⁴⁹

Görüldüğü üzere, Ahmet Mithat Efendi, bu eserlerinde "*müstağrib*" kelimesinin iki manasıyla da karşımıza çıkmaktadır. Hem Batı'yı tanıtmakta hem de Batı medeniyeti karşısında duyduğu şaşkınlığı, hayreti ve kısmî yönlerine olan hayranlığını vurgulamaktadır.

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ESERLERİNDE BATI'YA KARŞI DOĞU'NUN MÜDAFAASI

"*Kırk beygir gücünde yazı makinesi*"⁵⁰ olarak nitelenen Ahmet Mithat Efendi, döneminin en verimli, en üretken yazarlarından birisi olmuştur. Eserlerinde okurlarını eğitmeyi görev edinen Hâce-i Evvel⁵¹, Batı konusundaki yaklaşımını iki biçimde sergilemiştir. Bunlardan birisi, Batı'yı tanıtmak, iyi ve faydalı yönlerini gösterme; diğeri Batı'nın yanlış taraflarına karşı uyarma, ikaz etme, kültür ve değerlerimizi koruma şeklindedir. Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'ya ve Batılılaşmaya bakışı, koruyucu ve kollayıcı bir kültür bekçisi⁵² şeklinde olmuştur.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde takip ettiğimiz Batı'ya karşı düalist yaklaşım, hayatında da gözlenmektedir. Daha çocukken eğitimi hayatının merkezine oturtan Ahmet Mithat Efendi, kendi çabalarıyla bu eğitimi başlatmış ve sürdürmüştür. Babası onu bir dükkâna çırak olarak vermiştir; fakat o bu çıraklığı boyunca bulduğu her fırsatı değerlendirmiş, bir taraftan çalışırken bir taraftan da karşısına çıkan insanlardan okuma-yazma, dil ve Kur'an-ı Kerim öğrenmiştir. Örneğin çalıştığı dükkân sahibinin komşusu olan Hacı İbrahim'den okuma-yazma ve Kur'an-ı Kerim⁵³ öğrenirken;

⁴⁵ Ahmet Mithat. 2001, a.g.e., 89.

⁴⁶ Okay. 2017, a.g.e., 157.

⁴⁷ Ahmet Mithat. 2001, a.g.e., 117.

⁴⁸ Okay. 2017, a.g.e., 157.

⁴⁹ Ahmet Mithat. 2001, a.g.e., 121.

⁵⁰ Esen. 2014, a.g.e., 14.

⁵¹ Çapanoğlu, M. N. (1964). *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 19.

⁵² Esen, N., Köroğlu, E. (2006). *Merhaba Ey Muharrir*. (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 24.

⁵³ Us. 1955, a.g.e., 14.

başka bir dükkân sahibi bir frenkten Fransızca⁵⁴ öğrenmiştir. Görüldüğü gibi daha o yaşlarda Kur'an'la, Fransızca öğrenimini yan yana koyup, aynı anda öğrenmeye azmetmiştir. Bu ikili eğitimin en belirginini Bağdat'a gittiğinde yaşamıştır. Bir taraftan karşısına çıkan Can Muattar, Muhammed Zehavî gibi isimlerle dine ve Doğu'ya yönelik bilgilerini tazeleyip, artırırken; diğer taraftan Osman Hamdi Bey'in kendisi için Avrupa'dan getirttiği Batı kaynaklarını okuyarak Batı'dan da kopmamaya çalışmıştır. Girmedığı din kalmayan, sonunda da İslam'da sabit kalan ve bu bağlamda filozofları ve öğretilerini artık küçümseyen Can Muattar, Ahmet Mithat Efendi'ye deli gibi görünmesine rağmen, onu çok etkilemiştir. Can Muattar, Ahmet Mithat Efendi'ye şunları söylemiştir:

“Bir sistem sahibi olarak gördüğünüz ve yüksek fikirlerine hayran kaldığınız filozoflardan her biri, aynen sizin gibi boş inanışlar üzerinde inatla ısrar etmiş ve fikirlerini kabul ettirebilecek beşer onar zayıf kişiye tesadüf edince onları dahi ikna etmiş adamlardır. Bunların her birinin felsefe anlayışının neden ibaret olduğunu tam olarak değerlendirmek isterseniz dinler hakkında bir hayli bilgi sahibi olmalısınız. Zira hepsinin kaynağı oradadır. Ben dahi gençliğimde sizin gibiydim. Bütün filozofların sözlerini, gizli bir gerçekten alıntılanmış birer ayet olarak görmenin dışında, Şirazlı Hâfız'ın her beytini bile birer ayet gibi kabule derdim. Bu kusurum yüzündendir ki senelerce inkârın ve sapkınlığın karanlığı içinde serseri döndüm dolaştım. Eğer bu gibi konularda amacınız gerçeğin özüne ulaşmaksa, şu kibir ve inadı bırakarak karşınızdaki adamın muhtaç durumunu önemsemeden, tam bir teslimiyetle eğitim yoluna yanaşmalısınız”⁵⁵

Ahmet Mithat Efendi önce hayran olduğu filozoflara bu sözleri eden Can Muattar'a çok hiddetlense de sonradan sözlerine hak vermiştir. Can Muattar'a eğitime hangi yoldan başlaması gerektiğini bile sormuş ve *“Kefâ nâ Kitâbullah”⁵⁶* cevabını almıştır. Birlikte derslere başlamaya karar vermişler, bu dersler Can Muattar'ın yirmi üç bölüm üzere düzenlediği Kur'an'ı okuyup, sözlü açıklamak şeklinde olmuştur. Bu dersleri *asrın en bilgili kişisi kabul edilen*⁵⁷ Bağdat Müftüsü Zehavî de desteklemiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin yanlış Batılılaşmaya⁵⁸ dikkat çektiği ilk eserlerinden biri *“Felatun Bey ve Rakım Efendi”* adlı romanıdır. Buradaki Batılılaşmayı yanlış anlayan ve yanlış temsil eden züppe tipi Felatun Bey iken, Rakım Efendi Arapça, Farsça gibi lisanların yanında Fransızca'yı da öğrenen, Batılılaşmayı doğru bir biçimde yansıtan roman karakteridir. Roman, doğu-batı çatışmasının en üst düzeyde işlendiği⁵⁹; aynı zamanda Tanzimat romanının züppeler hakkında olduğu klişesine yol açan⁶⁰ bu tarzda yazılmış ilk örnektir. Ahmet Mithat Efendi bu romanını Rodos'ta sürgünde iken yazmıştır (1875). Mithat Efendi bu romanının ardından gelen benzer türdeki hikâyelerinde de aynı konuyu işlemeye devam etmiş; yanlış Batılılaşan karakterler üzerinden okurlarına mesajlar vermeyi sürdürmüştür.

Paris'e gitmeden önce Paris'i anlattığı romanı *“Paris'te Bir Türk”* romanında ise roman kahramanları vasıtasıyla Avrupalı seyyahların İstanbul ve Türkler hakkındaki yanlış intibalarını düzeltmeye çalışmıştır.⁶¹ Tanzimat Devrinin ilk romancısı olarak kabul edilen Ahmet Mithat Efendi, aynı zamanda Batı tarzı anlatının da Osmanlı'daki ilk temsilcisidir.⁶²

⁵⁴ Us. 1955, a.g.e., 14.

⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (1. Baskı). (Haz. H. İnci). İstanbul: Kapı Yayınları, (Eserin orijinali 1876'da yayımlanmıştır), 192.

⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 194.

⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 195.

⁵⁸ Çelik, Y. (2017). “Değerler Çerçevesinde Rakım Efendi”. (Haz. M. Miyasoğlu). *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. İkinci Baskı. İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları, 45.

⁵⁹ Çelik. 2017, a.g.e., 45.

⁶⁰ Esen. 2014, a.g.e., 46.

⁶¹ Okay. 2017, a.g.e., 47.

⁶² Esen. 2014, a.g.e., 62.

Batı karşısında müdafaalarını daha bilinçli yapacağı dönemin başlangıcı olan 1889 Müsteşrikler Kongresi'nde Ahmet Mithat Efendi, nasıl Osmanlı'da Batı'yı yanlış tanıyanlar varsa, Batı'da da İslamiyet'i, Osmanlı'yı ve Türkleri yanlış tanıyanlar olduğunu gözlemlemiştir. Kongre sonrası İstanbul'a döndükten sonra kaleme aldığı *Avrupa'da Bir Cevlan* isimli eserinde Batı'nın hangi noktalarda İslamiyet'i, Osmanlı'yı ve Türkleri yanlış tanıdığını ortaya koymuştur.

Ahmet Mithat Efendi bu Kongre'de, o zamana kadar pek de üzerinde durmadığı birçok konunun önemini anlamış ve müsteşriklerin nasıl bir cehaletle İslam'a ve Müslümanlara saldırdığını tespit ederek, neşriyata başlamıştır.⁶³ Bunun yanı sıra tarih, din, felsefe⁶⁴ roman, makale türündeki eserleriyle de İslam kültür ve ahlakının Batı medeniyeti karşısındaki üstünlüğünü savunmuştur. Ahmet Mithat Efendi yine bu Kongre esnasında Batılı Hıristiyanların niyetleriyle, teknolojik gelişmeleri birbirinden ayırmanın yolları üzerinde düşünmüştür.⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'dan diğer Tanzimat yazarlarının aksine daha güçlü bir özgüvenle dönmüştür.⁶⁶ Esasen Batı'ya ya da dar anlamda oryantalizme karşı İslamiyet'i savunma mecburiyeti⁶⁷ dönemin diğer Osmanlı aydınlarında da görülen bir özelliktir. Ancak Ahmet Mithat Efendi bu müdafaayı, romandan tarih kitaplarına, makalelerine kadar taşımıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'ya gitmeden önce üzerinde durduğu bir diğer nokta da -bir savunma biçimi olarak- aslında Batı'da var olan şeylerin zaten İslam'da var olduğu düşüncesi olmuştur. *Müdafaa* adlı eseri fenne uygun bir din üzerinde dururken; Osmanlı gençlerinin Avrupa'daki dinsizlik cereyanına kapılmasından endişe ederek, *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları* adlı eserini yazmıştır. Daha sonra Hıristiyanlık propagandasının Afrikalı yerliler üzerinde etkilerini anlatan *Rikalda Yahut Amerika Vahşet Âleminde* adlı eserini yazmış; yine *Müdafaa* adlı eserinde sanatkar ve din ilişkisi üzerinde durmuştur. Son romanı olan *Jön Türk*'te ise feminizmin tarifini yaparak, bu düşüncenin zaten İslam hukukunda olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Mithat Efendi'nin vefatının (1912) ardından, *Sebilürreşad* Dergisi'nde kaleme aldığı yazısında, bu vefat karşısında duyduğu üzüntüyü dile getirdikten sonra, Ahmet Mithat Efendi'nin, *Müdafaa* adlı eseriyle ilgili, övgü dolu sözler sarf etmiştir.⁶⁹

Avrupa'dan döndükten sonra yazdığı bir diğer eseri olan *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini Yahut Alafranga*'da ise alafrangalılığın yanlış anlaşılmasına dikkat çektikten sonra, eserin *Mukaddime* kısmında okuyucularına bu yanlış anlamaya yönelik uyarılarda bulunarak başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupa âdâb-ı muâşeretini almakta türlü faydalar bulunmaktadır. İlki, Avrupa nüfusu o zamanlar üç yüz milyondur ve böyle bir nüfusun medeniyetini öğrenmek coğrafya ilmi açısından da faydalı olacaktır. İkincisi "alafranga"dır diye her türlü rezaleti almamak ve bu yol ile milli âdâb-ı bozmamaktır. Üçüncüsü Avrupa'da yazılan her türlü eserin herkes tarafından okunması suretiyle bunların hangi nokta-i nazardan yazıldığını bilerek buna göre mütalaalar geliştirmektir. Dördüncüsü Avrupa hakkında hiçbir şey bilmeden Avrupa'ya gidilirse, bu seyahat acemilikle geçeceği için önceden bilerek gitmekte olan faydalarıdır.⁷⁰ Bu eserinde Ahmet Mithat Efendi, "karşılaştırmalı olarak" Doğu ve Batı'yı incelemiş, bazı yerlerde, bu âdâb-ı muâşeret kurallarından bazılarının aslında

⁶³ Miyasoğlu, M. (2017). "Ahmet Midhat Efendi'nin Mütetekfir Romancı Portresi". (Haz. M. Miyasoğlu). *Ahmet Midhat Efendi Armağanı*. İkinci Baskı. İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları, 9.

⁶⁴ Miyasoğlu. 2017, a.g.e., 13.

⁶⁵ Miyasoğlu. 2017, a.g.e., 18.

⁶⁶ Miyasoğlu, E. (2017). "Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi". (Haz. M. Miyasoğlu). *Ahmet Midhat Efendi Armağanı*. İkinci Baskı. İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları, 30.

⁶⁷ Enginün, İ. (1995). "Ahmet Midhat Efendi". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 526.

⁶⁸ Enginün. 1995, a.g.e., 526-528.

⁶⁹ Turinay, N. (2017). "Mehmet Âkif'ten Ahmet Midhat'a Sırât-ı Müstakim Arka Planı". (Haz. M. Miyasoğlu). *Ahmet Midhat Efendi Armağanı*. İkinci Baskı. İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları, s. 101.

⁷⁰ Ahmet Mithat. (2001). *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini Yahut Alafranga*. (1. Baskı). (Haz. Doğan İ., Gurbetoğlu, A.). Ankara: Akçağ Yayınları, 62.

İslam'da var olduğunu; ancak sonradan ihmale uğradığını ortaya koymuştur. Eserin bir diğer özelliği de Ahmet Mithat Efendi'nin eseri, tüm yönleriyle Batı'yı tanıtmaya amacıyla ele alınmasının yanı sıra izlediği son derece objektif üslubudur. Değerlendirmelerini üstü kapalı bir biçimde yapmış; ancak yine de son tahlilde kararı okuyucuya bırakmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısında müdafaa anlamına gelebilecek bir diğer önemli romanı *Ahmet Metin ve Şirzad'dır*. Yukarıda Ahmet Mithat Efendi'nin Müsteşrikler Kongresi'ne katılmadan önce ünlü Türkolog Arminius Vambéry ile görüştüğünden söz etmiştik. Bu görüşme esnasında Ahmet Mithat Efendi "*faydalı bilgiler*" diye özetlediği çok önemli bilgilere sahip olmuştur. Bunlardan birisi de Türklerin tarihlerinin eskiliğidir ki öğrendiği bu bilgileri Kongre esnasında müsteşriklere de tekrar etmiştir. *Ahmet Metin ve Şirzad* da tam da bu tarihi anlatan bir kitaptır. Bu eserde Ahmet Mithat Efendi'nin, Osmanlılığın; hatta Türklüğün müdafaasını yaptığına⁷¹ şahit olunmaktadır. Roman kahramanı Ahmet Metin, İtalyanca yazılmış bir tarih kitabından okuduğu, Selçuk şehzâdesi Şirzâd'ın izlerini aramak için Akdeniz seyahatine çıktığında, aslında aradığı kendi kökleridir. Bu şekilde Türk tarih ve medeniyetinin büyüklüğünü de keşfetmiştir. Ahmet Mithat Efendi burada roman kahramanının ağzından, o devir için çok önemli bir konuya da girer;⁷² Türklerin tarihi ne Osmanlı ile ne de Selçuklu ile başlamaktadır, Türklerin tarihi İslamiyet'ten çok öncelere dayanmaktadır.⁷³

Vambéry ile görüşmesine ve romanı arasındaki bağlantıya dikkat çekmemizin amacı, bu konunun (Türklerin kökenleri), o dönemde ve hatta Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de fikir akımları çerçevesinde çok tartışılan bir konu olmasındandır. Keza, Ahmet Mithat Efendi, daha Müsteşrikler Kongresi'nde iken bizzat müsteşriklere hitaben yaptığı konuşmalarda da bu ve benzeri düşüncelerini bu kez bir roman kahramanı aracılığıyla değil; bizzat kendisi dile getirmiştir. Findley, oryantalizm çerçevesinde Doğu'yu (ötekiyi) Avrupa'nın geçmişi olarak değerlendirir.⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin bu Kongre esnasında yaptığı da Türklerin dilini ve geçmişini ortaya koymaktan başka bir şey olmamıştır. O geçmişte sadece Doğu'yu değil; geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. O dönem itibarıyla, Türk ve Turan konusunda bizzat müsteşriklere hitaben yaptığı şu konuşma oldukça mühimdir:

*"Kadim Yunanilerin kitaplarında 'Turjiyus' diye mukayyed olan millet-i kadimenin Türkler olduğunu Bizans müverrihleri hükmeylemişlerdi. Maveraiünnehir'e 'Turan zemin' denilip Turan kelimesi 'tur' kelimesinin cem'i olmak muhakkaktır. Avrupalılar Hint kitaplarına kadar vardırıdıkları tedkikât-ı amikalarında bu lafzın Asya-yı Vusta'da bir büyük kavme âlem olduğunu hükmeyledikleri halde o kavmin Türkler olacağı ihtimalini istibade muhal bulunur mu? 'Tur' kelimesini suret-i tasgire koyacak olsak 'turan' olur. İşte Türk lafzı teşekkül ediverdi gitti. Kütüb-i Şarkiyemiz isterseniz 'Türkçeniz' manasına kabul edebileceğiniz Türk kelimesini Yafes bin Nuh evladından birisinin ismi olmak üzere kaydediyor. Kamus'ta, Ferheng'de, Burhan'da bu keyfiyet musarrahtır. Nuh aleyhisselamın hafidi Türk olursa şu milleti ve ona mahsus lisani, hafidden büyük pedere kadar isal edivermekte müşkilat mı çekilir? Osmanlı hanedanı Asya-yı Vusta'da Türk hanedan-ı hükümranilerin en kadim, en şöhretlilerinden olup bazı ihtilafat-ı cüziyelerinden maada müdekkikin-i nesabın onlardaki rivayet-i mütevarise ve müteselsileyi gidip götürerek Ertuğrul Gazi'nin âbâ ve ecdadını elli yedinci elli sekizinci pederde Hazret-i Nuh'a vardiymaktadırlar. Bu suretle tayin-i nesebde asla müdahene aramamalıdır."*⁷⁵

⁷¹ Okay. 2017, a.g.e., 56.

⁷² Okay. 2017, a.g.e., 57.

⁷³ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzad*. (Haz. F. Gökçek., Ö. Nemetlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1892'de yayınlanmıştır), 72.

⁷⁴ Findley. 1999, a.g.e., 3.

⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (1. Baskı). (Haz. A. Pala). İstanbul: Dergâh Yayınları, (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır), 223.

Ahmet Mithat Efendi, konuşmasının devamında bu konuşmayı kongreye aliecele yaptığını; ancak katılımcı müsteşriklerden Max Müller'e verdiği söz üzerine, memleketine döndüğünde bu tetkikleri ileri götüreceğini söylemiştir. *Ahmet Metin ve Şirzad* isimli en önemli romanlarından birisini de bu Kongre'den üç yıl sonra kaleme almıştır. Esen, Ahmet Mithat Efendi'nin bu romanıyla, İslam'dan önceki Türklükten söz ederek ilk kez Türk milliyetçiliğini ele aldığını ifade etmektedir.⁷⁶ Findley ise yukarıda da söz ettiğimiz gibi, Ahmet Mithat Efendi'yi Oksidentalizm ekseninde incelerken, onun *Avrupa'da Bir Cevalan* isimli eserinin hem Oksidentalizmin kendi ortamında hem de sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin bağlamında değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin adeta misyonerlere karşı açıktan mücadeleye giriştiği ve Hıristiyanlığın gerçek yüzünü⁷⁷ ortaya koymaya çalıştığı *Müdafaa* adlı eseri ise büyük tepkiler almıştır. Mithat Efendi bu eserinde papazlara yönelik eleştirilerde de bulunarak; hem fakirliği yücelttiklerini hem de mücevhere boğulduklarını, Hıristiyanlığın sırf ruhani ve vicdani bir din olduğunu iddia ettikleri halde devletleri altüst edecek kadar dünya işlerine karıştıklarını, dinlerinin İslamiyet gibi kılıçla değil; sırf sözle ve mucize ile yayıldığını iddia ettikleri halde tarihlerinin kanla dolu olduğunu, putperestliği küfür saydıkları halde, putperestler gibi resimlere heykellere ibadet ettiklerini ifade etmiştir. Tepkiler bu yüzden oldukça ağırdır ve Ahmet Mithat Efendi'yi Yahudi olmakla; hatta dinsizlikle bile suçlamışlardır.⁷⁸ İşte bu tepkilere karşılık Ahmet Mithat Efendi, Amerika Misyoner Cemiyeti Başkanı Henry Otis Dwight'ın (1843-1917) cevabını ciddi ve adaba uygun bulması dolayısıyla *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesinde fikir hürriyetine gösterdiği riayetden dolayı yayımlamış; daha sonra da kendi cevaplarıyla birlikte, 508 sayfadan oluşan *Müdafaaya Mukabele ve Mukabeleye Müdafaa*'yı neşretmiştir (1883).⁷⁹

Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısında geliştirdiği bir diğer savunma biçimi, "çalışmak"tır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre; Batı'nın medeniyetine ancak çok çalışarak ulaşılabilir. Ahmet Mithat Efendi'nin kendi hayatı da bu çalışma aşkıyla doludur. Bu aşkı okurlarına anlatmak için yazdığı bir diğer kitabı *Sevdâ-yı Sa'y Ü Amel*'dir. Bu kitapta da Ahmet Mithat Efendi'nin düalist yaklaşımına şahit olunur. Avrupa'daki çalışma aşkını ve Batı'nın gelişimin bu çalışma aşkına bağlı olarak ortaya çıktığını anlattıktan sonra aslında bu çalışma aşkının İslam'da zaten var olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu çalışma aşkının doğması için önce vatan aşkının doğması gerekmektedir ki Ahmet Mithat Efendi okurlarına meseleyi buradan ele alarak geniş bir biçimde anlatmıştır.⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi yetişmesinde büyük katkıda bulunduğu, ilk Türk kadın romancı Fatma Aliye Hanım'a yazmış olduğu mektuplarında da sık sık "çalışma" aşkına dikkat çekmiştir.⁸¹ Bir milletin ailelerden oluştuğuna; dolayısıyla ailelerin önemine inanan Ahmet Mithat Efendi çocuk ve aile konusunda da mühim eserler vermiştir. Bunlardan birisi *Peder Olmak Sanatı*'dır. Bu eserinde gençlere evlilik ve aile olmakla ilgili mühim tavsiyelerde bulunan Ahmet Mithat Efendi, Batı'nın yozlaşması, aile kurumunu yitirmesi konusunda da kıyaslamalara gitmiştir. Yine çok çalışmak gerektiğine vurgu yaptığı bu eserinde, Avrupa'dan imal edilmiş şeyleri hazırca almakla Avrupa'ya benzenmeyeceğini; oysa Osmanlı'nın çeyrek asırda hayli Avrupalılaştığını, ancak bunu maddi manada değil, manevi manada yaptığını ifade etmiştir. Yani çeyrek asırda kazanılan maddi ilerlemeler çok azken; kaybedilen manevi değerler

⁷⁶ Esen. 2014, a.g.e., 77.

⁷⁷ Harman, Ö. F. (2017). "Ahmet Mithat Efendi ve Dinler Tarihi". M. Miyasoğlu. (Editör). *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. İkinci Baskı. İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayımları, 90.

⁷⁸ Harman. 2017, a.g.e., 91-92.

⁷⁹ Harman. 2017, a.g.e., 92.

⁸⁰ Ahmet Mithat. (2016). *Sevdâ-yı Sa'y Ü Amel*. (1. Baskı). (Haz. H. Uçan). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları. (Eserin orijinali 1878'de yayınlanmıştır), 9-10.

⁸¹ Bkz. Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (1. Baskı). (Haz. F. S. Inceoğlu, Z. Süslü Berktaş). İstanbul: Klasik Yayınları.

oldukça fazla olmuştur.⁸² Ahmet Mithat Efendi bu ve buna benzer türde kaleme aldığı eserlerinde, Batı'nın çok yönlü tazyiklerine karşı, aile, gençlik, çocuk, kültür ve manevi değerleri koruma adına birçok mühim konuya değinmiştir.

1894'te kaleme aldığı bir diğer eseri *İstibşar Amerika'da Neşr-i İslam Teşebbüsü* isimli kitabında, sonradan Müslüman olan, Amerika'nın Hindistan Konsolosu Aleksandr Russel Webb'i anlatır. Webb, Müslüman olduktan sonra Hint Müslümanlarından topladığı yardımlarla, Amerika'da İslam'ı yaymak için çalışmalara başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, Webb'in bu çalışmalarını yakından takip etmiş ve haberlerini de *Tercüman-ı Hakikat*'de yayımlamıştır. Ahmet Mithat Efendi tıpkı Avrupa'da olduğu gibi Amerika'da da İslam'ın yanlış bilindiğini, dört kadınla evlilik ve kılıçla yayıldığı dışında hiçbir bilgiye sahip olunmadığını Webb vasıtasıyla keşfettikten sonra, bu konulardaki müdafaalarını tek tek sıralamıştır. Bu bilgisizliğe, "*Nisvan-ı İslamiye'nin hukuku bir İngiliz veya Amerikan kadınının hukukundan daha ziyade muhafaza olunmuştur*"⁸³ diyerek itiraz etmiştir. Ahmet Mithat Efendi Müslüman olunca adını değiştirmeyen; fakat adına Muhammed'i ekleyen Muhammed Webb'den çok ümitlenmiştir. Web'in şahsiyetinde uzaktan takip ettiği İslam'a yönelik hücumları o dönemde iletişim kaynakları zayıf olmasına rağmen dikkatle takip etmiş, bu hücumlara kendi gazetesinde Webb'in yerine cevap vermiştir. Muhammed Webb'in İstanbul'a da geleceği ümidinde olan Ahmet Mithat Efendi yanılmamıştır. Webb İstanbul'a gelerek, II. Abdülhamid'i ziyaret etmiştir. II. Abdülhamit de Webb'in Amerika'daki faaliyetlerine gizli desteklerde bulunmuş, daha sonra Webb Ermeni lobisinin Amerika'da yürüttükleri faaliyetlerine ve iddialara karşı Osmanlı'nın tezlerinin en önemli savunucusu olmuştur. Ahmet Mithat Efendi, Webb Efendi'nin Amerika'da bir gazete çıkarmasından da⁸⁴ heyecanla ve mutlulukla söz etmiştir. Webb bu gazetenin logosuna "*ay ve yıldız*" koymuştur.

Ahmet Mithat Efendi'nin Batı ile münasebeti gerek terakki olarak gördüğü şeyleri okurlarına anlatarak; hatta bazılarını kendi hayatında tatbik ederek, gerek Osmanlı'ya, İslam'a ve Türklere yönelik hücumlara karşı savunmalar geliştirerek, ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'nın nelerinin alınması gerektiği konusunda kafası son derece nettir; o, Batı'nın bütün teknik vasıtalarını almak gerektiğine inanmaktadır. Ancak Avrupa milletleri, ahlak, fazilet, iyilik ve yardımlaşma gibi hasletleri kaybettiğinden ya da kaybetmek üzere olduğundan, Ahmet Mithat Efendi'ye göre, Batı'nın medeniyetini ahlaki meselelerde taklit etmek yanlıştır; İslam dünyası ve medeniyeti ise bu manevi değerler üzerine kurulmuş, Osmanlılık ve Türklük de İslam âleminin en mühim temelini teşkil etmiştir.⁸⁵

SONUÇ

Ahmet Mithat Efendi gerek kendi hayatını okuduğumuzda gerek ona dair yazılanları okuduğumuzda bir kalıba oturtulmayacak kadar engin bir ufka sahip, çok yönlü bir insan olduğuna şahit olduğumuz, Tanzimat döneminin yetiştirdiği en mühim şahsiyetlerden birisidir. İfadenin tam manasıyla nev'i şahsına münhasır bu şahsiyet, bütün bir hayatını çalışarak, okuyarak ve yazarak geçirmiştir. Hayatındaki diğer her şey aslında birincisine bağlıdır; o da çalışmaktır.

Onun müstağripliği ya da kelimenin bir diğer manasıyla oksidentalistiği şahsında birkaç manasıyla birden mevcuttur. Batı'yı tanımaya daha çıraklık dönemlerinde, kendi çabalarıyla Fransızca

⁸² Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (2. Baskı). (Haz. G. Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır), 20.

⁸³ Ahmet Mithat Efendi. (2018). *İstibşar "Amerika'da Neşr-i İslam teşebbüsü"*. (1. Baskı). İstanbul: Çizgi Kitabevi. (Eserin orijinali 1892'de yayınlanmıştır), 56.

⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2018, *a.g.e.*, 93.

⁸⁵) Okay. 2017, *a.g.e.*, 62.

öğrenerek başlamıştır. Bulduğu bütün fırsatları değerlendirerek, Fransızcasını ilerletmiş, Batı'yı kendi kaynaklarından tanımayı tercih etmiştir. Batı'yı tanıtmaya işine ise daha bu ilk merhalede, Batı ile ilgili okuduklarını halka aktararak gerçekleştirmiştir. Dönemin bütün aydınlarında görülen, Batı'yı terakki konusunda nasıl yakalarız sancısı onda da ziyadesiyle bulunmaktadır. Bu sancı, dönemin buhranı ile birleşince, fikrî ayrılıklar baş göstermiş, Ahmet Mithat Efendi bu fikrî cepheleşmeler içinde kendi yerini kendisi belirlemeyi tercih etmiştir. Dönemin aydınları tarafından itham edildiği ve bu sebepten dışlandığı II. Abdülhamitçiliği dışında onun konumunu belirleyen başka bir dış etkene rastlanmamaktadır. Bu noktadan hareketle, onun dönemin diğer bazı aydınları gibi fiili ve fikrî bağlamda Batı ile somut bir bağlantısı yoktur. Onun Batı ile bağlantısı, soyuttur ve müstağribliğin sözlük anlamı da olan, Batı medeniyeti karşısında duyduğu şaşkınlık, hayret ve terakki olarak nitelendirdiği gelişmelere duyduğu hayranlık şeklindedir. Bu gelişmeleri okurlarıyla paylaşmış, "19. asrın medeniyet kuryeliği" diyebileceğimiz bir vazife sorumluluğu içinde, halkın Batı'yı müspet yönleriyle tanıması için edindiği tüm bilgileri okurlarına aktarmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin hemen hemen edebiyatın tüm alanlarında çok fazla eser yazmasındaki sebeplerden birisi de budur.

Ahmet Mithat Efendi'nin fikirleri Rodos'taki sürgün hayatından sonra netleşmeye başlamıştır (1876). Bu tarih aynı zamanda II. Abdülhamit'in tahta çıktığı tarihtir. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi, sürgün tecrübesini de yaşamış bir insan olarak, eserlerinde hayatının bu döneminden itibaren siyasi meselelere biraz daha mesafeli durmayı tercih etmiştir. Onun eserleri daha çok halkı eğitmeye yöneliktir. Bu yüzden yazdığı ilk eserlerden olan *Hace-i Evvel* (İlk Öğretmen) kendisine de mal edilmiş, bu sıfatla anılmıştır. Hayatının son dönemlerinde, gerçek manada öğretmenlik vazifesini icra ettiği Darüşşafaka'da, bu vazife üzerindeyken hayata gözlerini yummuştur. Anlaşılacağı üzere Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı, öğrenmek ve öğrendiklerini halka aktarmak üzere şekillenmiştir. Öğretmek için çabaladığı şeylerin başında da Batı gelmektedir. Ancak yine vurgulayalım ki bu çabanın amacı boş bir Batı hayranlığından mütevellit, Batı'nın yanlış yönlerini taklitçilik esasına dayanan bir öğretim arzusu değildir. Bilakis bu yöndeki bir Batı taklitçiliğine Ahmet Mithat Efendi karşı çıkmış, yanlış Batılılaşmayı bazı romanlarında, eserlerinde de menfi bir şekilde örneklendirerek, reddetmiştir.

Müstağribliğin Findley'in bahsettiği manada –Batı'nın sömürgeciliğine karşılık bir tepki olarak ortaya çıkması- Oksidentalizm'e karşılık geldiğini ve bu yüzden Ahmet Mithat Efendi'nin 19. asrın oksidentalistlerinden biri olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Oryantalistlerin Doğu'da yaptıkları şeyler; -Findley'in ifadesiyle bu sistemin kültürün bütün süreçlerine sızması; yazı ve yayın, görsel sanatlar, gösteri sanatları, koleksiyonlar ve sergiler, hala Üniversiteleri biçimlendiren disiplinler...- sistemli bir amaca dayanırken; Ahmet Mithat Efendi'nin Oksidentalistliğini bir sisteme oturtmak elbette güç olacaktır. Batılı müsteşrikler belli bir disiplin içinde bir araya gelip; hatta kongrelerle bunu resmi platformlara taşıırken, Ahmet Mithat Efendi'nin yanında beraber hareket ettiği ikinci bir oksidentaliste rastlamamak da sistemli bir hareketin olmadığını gösteren bir diğer işarettir. Ancak Batı karşıtı müdafaaalarında II. Abdülhamit'ten bağımsız hareket ettiğini düşünmek de mümkün olmayacağı için, ikinci bir oksidentalist olarak Ahmet Mithat Efendi'nin yanında II. Abdülhamit'i konumlandırabilir miyiz, bu, tartışmaya açık bir konudur. Ahmet Mithat Efendi ve II. Abdülhamit'in yanında bizim bilmediğimiz oksidentalistler var mıydı, bu da tartışmaya açıktır. Ancak yine de sistemsel manada kavramı Ahmet Mithat Efendi üzerinde somutlaştırmak için bu veriler yeterli olmayacaktır. Fakat sistemsel olsun veya olmasın Batı karşısında Doğu'yu ve İslamiyet'i savunma ve haklarını koruma çalışmaları bu kavram içinde değerlendirildiği için Ahmet Mithat Efendi'nin çalışmaları genel manada tam olarak Oryantalizme karşılık gelmese de özel manada Ahmet Mithat Efendi'nin oksidentalistliğinden ya da kendi ifadesiyle müstağribliğinden söz edebiliriz.

Oryantalistlerin Doğu ile ilgili seçtikleri çalışma alanlarının çeşitliliğini –belki de karşıt bir tavır olarak- Ahmet Mithat Efendi'nin bireysel hayatında da gözlemlemek mümkündür. Hemen her konuda eser vermesi ve bunların çoğunluğunu Batı'nın hücumlarına karşı yazdığı eserlerin oluşturması,

bireysel hayatında da matbaacılıktan suculuğa kadar pek çok işi üstlenmesi, gazete çıkarmaktan, Üniversite hocalığına kadar farklı alanlara yönelmesi, tek başına soyunduğu bir mücadelenin tezahürü gibi görünmektedir. Bu mücadele bir yönüyle, kendi hayatında doğru Batılılaşmayı temsil ederek, Batılılaşmanın ya da daha doğru bir ifadeyle modernleşmenin doğru bir biçimde yansıtılması arzusudur. Çünkü Ahmet Mithat Efendi, samimi bir Müslümanın tüm özelliklerini hayatında taşıırken; tiyatro, müzik, resim, karikatür gibi sanatın birçok alanına da ilgi göstermiş, tiyatro oyunları yazıp sahnelemenin yanı sıra, kendi evinde bir tiyatro sahnesi kurmuş, çocuklarına birer müzik aleti çalmaları için eğitim aldırılmış, karikatür bile çizmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin oksidentalizmini, oksidentalizmin bir diğer anlamı olan Batı'yı düşman olarak görme bağlamında değerlendirmek ise yanlış bir tutum olacaktır. Ahmet Mithat Efendi, bilakis, Batı'nın terakkisiyle, Doğu'nun manevi değerlerinin birleşmesi arzusunu taşımaktadır. Ahmet Mithat Efendi, Batı'nın terakkisine inanmıştır, takdir etmiştir, hayranlık duymuştur ve imrenmiştir. Bunları ifade etmekten de çekinmemiştir. Ancak Batı adına da duyduğu üzüntü; bu terakkinin ya da medeniyetin ahlaktan, faziletten, iyilikten ve yardımlaşmadan uzak bir medeniyet olarak şekillenmesidir. Bu değerler de Doğu'da ve İslamiyet'te vardır. Aslında Batılı misyonerlerin Batı'ya hücum gibi algıladıkları şeyler, Ahmet Mithat Efendi'nin bunu ifade etme çabasından başka bir şey değildir. Bu bağlamda, Ahmet Mithat Efendi, Doğu-Batı sentezini en doğru biçimde bizzat kendi hayatında örneklendiren, döneminin en önemli münevverlerinden birisidir.

KAYNAKÇA

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Menfa**, (Haz. H. İnci), İstanbul: Kapı Yayınları, (Eserin orijinali 1876'da yayımlanmıştır), 2013.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Avrupa'da Bir Cevelan**, (Haz. A. Pala), İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır), 2015.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Berlin'de Üç Gün**, (Çev. Z. Oktay), İstanbul: Notos Gezi Kitaplığı, 2009.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i Yahut Alafranga**, (Haz. İ. Doğan., A. Gurbetoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları. (Eserin orijinali 1894'te yayımlanmıştır), 2001.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Sevdâ-yı Sa'y Ü Amel**, (Haz. H. Uçan), İstanbul: kitap Dünyası Yayınları. (Eserin orijinali 1878'de yayımlanmıştır), 2016.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **İstibşar "Amerika'da Neşr-i İslam Teşebbüsü"**, (Haz. K. Savaş), İstanbul: Çizgi Kitabevi. (Eserin orijinali 1892'de yayımlanmıştır), 2018.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Peder Olmak Sanatı**, (Haz. G. Akyol), İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır), 2017.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Fazıl ve Feylosof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar**, (Haz. F. S. İnceoğlu, Z. Süslü Berktaş), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

AHMET MİTHAT EFENDİ; **Ahmet Metin ve Şirzat**, (Haz. F. Gökçek., Ö. Nemutlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman; **İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964.

ÇELİK, Yakup; "Değerler Çevresinde Rakım Efendi", **Ahmet Mithat Efendi Armağanı**, (Haz. M. Miyasoğlu), İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

- ENGİNÜN, İnci; “Ahmet Midhat Efendi”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, 521, 1995.
- ESEN, Nüket; **Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Esen, N., Köroğlu, E.; **Merhaba Ey Muharrir**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- FİNDLEY, Carter V.; **Ahmed Midhat Efendi Avrupa’da**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- GOODY, Jack; **Tarih Hırsızlığı**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- HARMAN, Ömer Faruk; “Ahmet Midhat Efendi ve Dinler Tarihi”, **Ahmet Mithat Efendi Armağanı**, (Haz. M. Miyasoğlu), İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- KULA, Onur Bilge; **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- MERİÇ, Cemil; **Kültürden İrfana**, (Haz. M. A. Meriç). İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- METİN, Abdullah, **Oksidentalizm İki Doğu İki Batı**, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- MİYASOĞLU, M; “Ahmet Midhat Efendi’nin Mütefekkir Romancı Portresi”, **Ahmet Mithat Efendi Armağanı**, (Haz. M. Miyasoğlu), İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- MİYASOĞLU, E; “Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi”, **Ahmet Mithat Efendi Armağanı**, (Haz. M. Miyasoğlu), İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- OKAY, O; **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- SAİD, E.W.; **Şarkiyatçılık**. (Çev. B. Yıldırım), İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- ŞEMSEDDİN SAMİ; **Kâmus-ı Türkî**, (Haz. R. Gündoğdu., N. Adıgüzel., E. F. Önal.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi; **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- TURİNAY, Necmettin; “Mehmet Âkif’ten Ahmet Midhat’a Sırât-ı Müstakim Arka Planı”, **Ahmet Mithat Efendi Armağanı**, (Haz. M. Miyasoğlu), İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- UĞURCAN, S; “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, 521, 1995.
- US, Hakkı Tarık; **Bir Jübilenin İntibaları: Ahmed Midhat’ı Anıyoruz!** İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1955.